

Morfolojik Açıdan Arap Dilinde İlâh Olgusu

The Phenomenon of Annexation in the Arabic Language in Morphological Terms

Fatih ULUGÖL

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Asst. Prof., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Literature
Kocaeli, Turkey
mfatihulugol@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5612-6505

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 18 Eylül / September 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 24 Kasım / November 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 8 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 559-578

Atıf / Cite as

Ulugöl, Fatih. "Morfolojik Açıdan Arap Dilinde İlâh Olgusu". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 559-578.

Doi: 10.33460/beuifd.997299

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

CC BY-NC-ND 4.0 | Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Telif ve yayın hakları, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari-Türetilmez 4.0 lisansının hüküm ve koşullarına tabidir.
CC BY-NC-ND 4.0 | Published by Zonguldak Bulent Ecevit University. Copyrights are subjected to the terms and conditions of a Creative Commons Attribution-NonCommercial-No Derivatives License 4.0.

Öz: Arap dili morfolojisinde mezîd bâblar dışında, kendisinde bir veya iki harf ziyâde edilen bazı bâblar bulunmaktadır ki bunlara mülhak bâblar denmektedir. Bu bâblara uyarlanabilen kelimeler, sırf lafzî yönden başka kelimelere benzetilmek amacıyla oluşturulmuştur. Mülhak bâblar, kelimenin üç türünden sadece fiil ve isimlerde bulunmaktadır. Fiillerde rubâî mücerred ve rubâî mezîd bâblara yapılan ilhâklar, isimlerde ise rubâî mücerred, rubâî mezîd, humâsî mücerred ve humâsî mezîd bâblara yapılmaktadır. Mülhak bâblardan bazıları dilciler tarafından kıyâsî olarak kabul edilirken çoğunluğunun semâ'î olduğu ifade edilmiştir. İlk dönem dilcileri tarafından da ele alınan mülhak bâbların kullanılması bir taraftan Arap dilinin kelime zenginliğine katkı sağlamış, diğer taraftan özellikle şiirlerde vezin uyumu hususunda şairlere önemli kolaylıklar sunmuştur. Kendisinde bir ya da iki harf ziyâde edilmesi sûretiyle oluşturulan mülhak bâblar ile diğer mezîd bâblar dilciler tarafından farklı kategorilerde ele alınmıştır. Bunun en temel sebebi, mezîd bâblarda ziyâde edilen harflerin kelimeye farklı bir mana katmak amacıyla ziyâde edilmesi, mülhak bâblardaki ziyadenin ise sadece bir kelimeyi vezin olarak başka bir kelimeye benzetmek amacıyla yapılmış olmasıdır. Mülhak bâblar incelendiğinde kelimelerin başka bâblara rastgele uyarlanmadığı, kelimenin hangi türlerinde ilhâk yapılacağı, kaç

harfin ziyade edileceği, ziyade edilen harfin kelimenin neresine yerleştirileceği vb. hususlarda bazı temel ilkelerin gözetildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Arap dilindeki önemli olgulardan biri sayılan ilhâk konusu ele alınacak, mülhak bâbların kalıpları, ilhâkın amaçları, türleri ve harfleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İlhâk, Mülhak, Mülhakun Bih, Mezîd.

Abstract: In the morphology of the Arabic language, other than mazid patterns, there are certain patterns called mulhaq, which include one or two additional letters. Words originating from these patterns were created only to be likened to other words in literal terms. Out of the three types of words, mulhaq patterns are only present in nouns and verbs. In verbs, the annexations made to four-letter mujarrad (basic forms) and four-letter mazid patterns are made to four-letter mujarrad, four-letter mazid, five-letter mucerred and five-letter mazid patterns in nouns. Certain mulhaq patterns are regarded as grammatical by linguists while it was stated that most of them are auditory. The use of mulhaq patterns, which were also discussed by early-period linguists, contributed to the linguistic richness of Arabic on the one hand while also providing significant convenience to poets in terms of metric harmony, particularly in poems. Mulhaq patterns, which are created through the addition of one or two additional letters, and other mazid patterns were discussed under different categories by linguists. The main reason behind this is that the additional letters in mazid patterns are used to add a different meaning to the word while those in mulhaq patterns are used only to liken one word to another in metric terms. In the present study, the subject of annexation, which is regarded as one of the significant concepts in Arabic, will be discussed and the structures of mulhaq patterns will be examined as well as the purposes, types and letters of annexation.

Keywords: Arabic Language, Annexation, Mulhaq, Mulhaq Bih, Mazid.

Giriş

Arapça'da gerek isimler gerekse fiiller belli başlı kalıplara uyarlanabilmektedir. Dilciler tarafından tespit edilmeye çalışılan bu kalıplar farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Kelimenin mücerred (yalın) haline, mezîd (harf eklenmiş) haline, kök harflerinin sayısına ve ziyâde edilen harf sayısına göre yapılan tasnifler bunlardan bazılarıdır. Gramer kitaplarında fiillerin ve isimlerin kalıpları tanıtılırken ele alınan konulardan biri de *mülhak* bâblardır. Bir kelimeyi, kendisinden daha fazla harfe sahip başka bir kelimeye şekil olarak benzetme ve böylece yeni vezinler oluşturup dili zenginleştirme çabalarına matuf olan ilhâk konusu, Arap dili gramerinin oluşturulmaya başlandığı ilk dönemlerden itibaren ele alınmıştır. Nitekim kadîm Arap dilcilerinden Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kıtab*'ında, Müberred'in (ö. 286/900) *el-Muktadab* ve *el-Kâmil*'inde, İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316/929) *el-Usûl*'ünde hem *ilhâk* kavramına hem de bu kavramla ifade edilen kalıplara rastlanmakta-

dir.¹ Bir taraftan mülhak olarak kabul edilebilecek kelimelerin tespiti, diğer taraftan bu kelimelerin sahip olduğu kalıpların kıyasa konu olup olamayacağı gibi birçok husus gerek kadim dönemde gerekse sonraki dönemlerde dilciler tarafından araştırma konusu yapılmıştır. Ancak yukarıda adı geçen ve bunlar dışındaki birçok kadim dil bilgininin eserlerinde her ne kadar mülhak kelimelere dair misaller verilip bu misallerin tahlilleri yapılmışsa da İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) gelinceye değin ilhâk kavramının efrâdını câmi ağyârını mâni olan net bir tanımı yapılmamış ve ilgili meseleleri tam olarak ele alınmamıştır. İbn Cinnî ise özellikle Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) *et-Tasrîf* isimli kitabını şerh ettiği *el-Munsîf* isimli eserinde konuyu geniş bir şekilde ele alıp ilhâk tanımını yapmış, kalıplarını belirlemiş ve konuyu belli başlı kısımlara ayırarak her bir kısmı açıklamaya çalışmıştır. Aynı şekilde *el-Hasâis* adlı eserinde de konuya dair önemli bilgiler vermiştir.²

Klasik eserlerde ele alınan ilhâk konusu incelendiğinde Arap dilinde bu konunun müstakil bir çalışma olarak ele alınmadığı görülmektedir. Sibeveyhi'nin *el-Kitâb'ı*, Müberred'in *el-Muktadab'ı*, İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl'ü*, İbnü'l-Verrâk'ın (ö. 381/991) *İlelü'n-nahv'i*, es-Semânî'nin (ö. 442/1051) *Şerhu't-tasrîfi*, Abdulkahir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) *el-Miftâh'ı*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufasssal'ı*, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1248) *eş-Şâfiye'si*, İbn Usfûr'un (ö. 669/1270) *el-Mümti'ül-kebîr'i*, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *el-Mübdî'i*, Hamlavî'nin (ö. 1351/1932) *Şeze'l-arf'ı*, Muhammed Abdulhalik Udayme'nin (ö. 1403/1982) *el-Muğnî'si*, Nâsır Hüseyin Ali'nin *es-Sıyağû's-sülâsiyye'si* gibi eserlerde ilhâk konusu bazen belli bir başlık altında incelenmiş bazen de dağınık olarak yeri geldikçe konuya temas edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilhâk konusunu müstakil olarak farklı açılardan ele alan iki yüksek lisans çalışması ve bir de makale bulunmaktadır. Yüksek lisans çalışmalarından birincisi, Omdurman (Ümmüdüрман) İslam Üniversitesi'nde Ayşe İbrahim el-Mehdî tarafından hazırlanan *Zâhîretü'l-ilhâk fi's-sarfi'l-Arabî* isimli çalışmadır. Diğeri ise Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde Mehdi b. Ali tarafından yazılan *Ebniyetü'l-ilhâk fi's-Sihâh* adlı çalışmadır. Muhammed Said Salih ise yazmış olduğu *Mefhûmu'l-ilhâk fi's-sarfi'l-Arabî* isimli makale ile özellikle ilhâk hakkında yapılan tanımlara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşarak konunun bazı yönlerine ışık tutmaya çalışmıştır. Bu çalışmada ise öncelikle ilhâkla bağlantılı olan ziyâde konusuna değinilmiş, daha sonra ilhâkın ne olduğu, hangi kelime türlerinde, ne şekilde ve hangi harflerle meydana geldiği, ilhâkın semâ'î ya da kıyâsî olduğu, Arapların hangi amaçlarla böyle bir kelime türetme yoluna gittikleri, mülhak diye isimlendirilen bâbların mezîd olması ile diğer bâbların

1 Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 4/288; Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdulhalik Azime (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, ts.), 1/244; a.mlf. *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, 1997), 3/80.

2 Osman b. Cinnî, *el-Munsîf* (y.y.: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Kadîm, 1954), 34-49; Mehdi b. Ali, *Ebniyetü'l-ilhâk fi's-Sihâh* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ, Külliyyetü'l-Lüga el Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 11.

mezîd olması arasında nasıl bir ayrımın bulunduğu ve mülhak bâbların mezîd haliyle mücerred hali arasında ne tür bir ilişki olduğu hususları incelenerek alana katkı sunulması amaçlanmıştır.

1. Kelimelerin Mücerred ve Mezîd Yapısı

Arap dilinde mücerred kelime denince, içerisinde o kelimeyi oluşturan harfler dışında harf bulunmayan ve i'lâl durumu dışında kendisinden harf düşmeyen isim ve fiiller anlaşılır.³ Öyle ki bu harflerden biri kelimedenden çıkarılırsa kelime anlamsız kalır. Örneğin sülâsî mücerred fiil dendiğinde o fiilin aslî harflerinin üç harf olup bu harfler içerisinde aslî harf dışında başka bir harfin bulunmadığı kastedilir. كَتَبَ، كَتَبَ، كَتَبَ fiilleri gibi. Aynı şekilde rubâî mücerred fiil dendiğinde o fiilin aslî harflerinin dört harften oluştuğu ve bu harfler içerisinde aslî harflerin dışında başka bir harfin bulunmadığı وَزَلَّ وَ زَلَّ وَ زَلَّ gibi fiiller kastedilir. Mücerred olan isimlerde de durum aynıdır. Örneğin رَجُلٌ، جَعْفَرٌ، سَفْرَجَلٌ isimleri üç, dört ve beş harften oluşur ve bu harfler mezkûr isimlerin aslî harfleridir. Mezîd kelime ise aslî harfler dışında kendisinde bir veya daha fazla harf ziyâde edilen kelimelerdir. Sülâsî asıllı olan fiiller, kendisine bir, iki veya üç harf eklenerek mezîd yapılır. اَجْمَعَ، اِجْتَمَعَ، اِسْتَجَمَعَ fiilleri gibi. Rubâî asıllı olan fiiller ise kendisine bir veya iki harf eklenerek mezîd yapılır. اِحْرَجَ وَ تَخْرَجَ fiilleri gibi. Sülâsî asıllı isimlere gelince bunlar, kendilerine bir, iki, üç veya dört harf eklenerek mezîd yapılır. مَضْرُوبٌ، مُسْتَخْرَجٌ، اِسْتِخْرَاجٌ kelimeleri gibi.⁴

Mücerred fiillerde aslî harflerin sayısı ya üç ya da dördür. Aslî harflerinin sayısı üçten az olamayacağı gibi dörtten çok da olamaz. Mücerred isimlerdeki aslî harf sayısı ise ya üç ya dört ya da beştir. Ayrıca fiiller, aslî harflere ziyâde edilen harflerle birlikte en fazla altı harfli olurken, isimler ziyâde edilen harflerle birlikte en fazla yedi harfli olur.⁵

2. Ziyâde Türleri

Dilcilerin, ziyâde kavramıyla ilgili yaptıkları “Kelimeye bir mana katmak veya dilde genişlik sağlamak (yeni kelimeler elde etmek) amacıyla kelimeye onda olmayan şeyi katmaktır.”⁶ şeklindeki tanımdan da anlaşıldığı üzere Arapça kelimelerde yapılan ziyâdeleri iki kısma ayırmak mümkündür: Bunlardan birincisi kelimeye manevî katkı sağlayan ziyâde, diğeri ise kelimeye lafzî katkı sağlayan ziyâdedir.⁷

3 Ahmed b. Muhammed el-Hamlâvî, *Şeze'l-arf fi fenni's-sarf*, thk. Nasrullah Abdurrahman (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.), 21; Lübdî, Muhammed Semir Necîb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'n-nahviyye ve's-sarfîyye* (Beirut: Müessesetu'r-Risale, 1985), 42.

4 Necmü'l-eimme Radiyyüddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan v.dğr. (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975), 1/9.

5 Hamlâvî, *Şeze'l-arf*, 54.

6 İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali b. Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşerî*, thk. Emîl Bedî' Yakub (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 4/430.

7 Arap dilinde, kelimelerde yapılan ziyâdelerin yukarıda zikredilen amaçları dışında da belli başlı amaçları vardır. Örneğin kelimeye başlamanın mümkün olması için ziyâde edilen vasıl hemzeleri, hazfedilen harfe ivaz olarak ziyâde edilen harfler, vakfın mümkün olması için getirilen hâ-i sekt gibi harfler yukarıda zikredilen amaçlar dışında ziyâde edilen harflerendir. Ali b. Muhammed el-Eşmûnî, *Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 4/54-55.

2.1. Kelimeye Anlam Açısından Katkı Sağlayan Ziyâde

Bu ziyâde türünde, aslî harflerden oluşan kelimeye katılan harflerle kelimeye farklı bir anlam yüklenmiş olur. Örneğin sülâsî mücerred olan كَرَمَ (cömert oldu) fiilinin başında bir hemze ziyâde edilmesiyle fiil أَكْرَمَ şeklinde olur ki bunun manası "ikram etti" şeklindedir. Mücerred haliyle lâzım (geçişsiz) olan bu fiil mezîd olduğunda müteaddî (geçişli) bir fiile dönüşür.⁸ Aynı şekilde rubâî mücerred olan دَحْرَجَ (yuvarladı) fiilinin başında bir tâ harfinin ziyâde edilmesiyle fiil تَدَحْرَجُ (yuvarlandı) şeklini alır ki bu durumda fiil müteaddî iken lâzım fiile dönüşmüş olur.⁹ Bu tür ziyâdelerde kelimeye müteaddilik-lâzımlık, çokluk, izâle etme, ortaklık, devamlılık, bir şeyi diğerine nispet etmek, bir yere yönelmek, sözü kısaltmak, bir şeye sahip olmak, mübalağa yapmak, bir şeyden kaçınmak, bir işi peyderpey yapmak ve bir şeyi talep etmek gibi manalar katılmış olur ki bu manalar sarf ilmine dair yazılmış olan kitaplarda detaylı olarak yer alır. Fiillerde olduğu gibi isimlerde de yeni bir mana elde etmek amacıyla bu tür ziyâdeler yapılır. Örneğin نَاصِرٌ kelimesinde ziyâde edilmiş olan elif harfi, yardım etme fiilini meydana getiren kişiyi ifade etmek için,¹⁰ مَنْصُورٌ kelimesinde ziyâde edilen mîm ve vâv harfleri yardım edilen kişiyi ifade etmek için,¹¹ أَنْصَرَ kelimesinin başında ziyâde edilen hemze yardım fiilini en fazla yapan kişiyi ifade etmek için ziyâde edilmiştir.¹² Mücerred kelimelerde yapılan bu tür ziyâdeler her zaman farklı bir mana elde etmek için yapılır.

2.2. Kelimeye Lafzî Katkı Sunan Ziyâde

Bu tür ziyâdelerde ise asıl amaç yeni bir mana elde etmek değil, bir kelimeyi başka bir kelimeye kalıp/vezin olarak benzetmektir.¹³ Örneğin جَلْبَبٌ (cilbab giydirdi) fiilinde ikinci bâ harfi zâiddir. Böyle bir ziyâdenin yapılmasındaki en temel amaç bu fiili دَحْرَجَ fiiline benzetmektir. Aynı şekilde مَهْدَدٌ (bir kadın ismi) kelimesinin sonunda bulunan dâl harfi, bu ismi kalıp olarak جَعْفَرٌ ismine benzetmek amacıyla ziyâde edilmiştir. Bu tür ziyâdelerde en temel gaye bir lafzî diğerine benzetmek olduğu için bu benzerliği ortadan kaldıracak işlemler bu kelimelerde yapılmaz.¹⁴ Örneğin yukarıdaki örneklerde vacip idgâm türünün şartları olduğu halde idgâm yapılmamıştır. Çünkü idgâm yapılması durumunda جَلْبَبٌ fiili جَلْبٌ şekline dönüşecek ve bu durumda دَحْرَجَ fiiliyle arasındaki benzerlik ortadan kalkacaktır.

8 Cemâlüddin Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebib 'an kütübî'l-e'ârib*, thk. Mazin Mübarek-Muhammed Ali Hamdullah (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 678.

9 *Maksûd* (Mecmûatu's-sarf içinde), (İstanbul: Şîfa yayınevi, 2011), 136.

10 Bahâuddin Abdullah İbn Akil, *Şerhu İbn Akil alâ Elfıyyeti'bni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 3/134.

11 Şemseddin Ahmed İbn Kemâlpaşa, *el-Felâh fi şerhi'l-Merâh* (Dunküz şerhiyle beraber Şerhân ale'l-Merâh kitabı içerisinde) (Mısır: Şeriketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebi ve Evlâdih, 1959), 74.

12 Cemâlüddin Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katrin-nedâ ve belli's-sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2010), 312.

13 İbn Kemâlpaşa, *el-Felâh*, 102; Aşşe İbrahim el-Mehdî, *Zâhîretü'l-ilhâk fi's-sarfi'l-Arabî* (Sudan: Omdurman İslam Üniversitesi, Külliyyetü'l-Lüga el Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, ts.), 15.

14 Ali b. Osman el-Akşehrî er-Rûmî, *Telhisu'l-Esâs* (Şurûhu metni'l-Binâ içerisinde), (İstanbul: Şîfa Yayınevi, 2014), 233.

3. Arap Dilinde İlhâk

İlhâk kelimesi يَلْحَقُ - لَحَقٌ fiilinin if'âl bâbının masdarı olup sözlükte “ulaşmak, kavuşmak, ilave etmek, katmak, tabi kılmak, dâhil etmek” gibi anlamlara gelmektedir¹⁵ ve kelime bu anlamlarıyla klasik gramer kitaplarında da kullanılmıştır. Sözelimi Sibeveyhi, Arapların yabancı olan kelimelerin Arapça'ya aktarılması durumunda bu kelimelerin Arapça kelime kalıplarına katıldığını ve benzetildiğini ilhâk kelimesiyle (أَلْحَقَهُ بِنَاءِ كَلَامِهِمْ) ifade etmektedir.¹⁶ Terim olarak tarifine gelince; her ne kadar konunun temel esasları erken dönem dilcilerinin eserlerinde belirtilmiş olup pek çok örnek üzerinden açıklanmaya çalışılmışsa da ilmî bir tarifi en erken İbn Cinnî tarafından yapıldığı görülmektedir. Daha sonra gelen dilciler ise bu tarifi ya aynen korumuş ya da genişletmişlerdir. Morfolojik bir terim olarak ilhâk, İbn Cinnî tarafından şu şekilde açıklanmaktadır: “İlhâk, kelimeye harf eklemek sûretiyle yapıp bu sayede kelime mülhakun bih'in veznine ulaşır. Bu da dilde bir tür genişlik (tevellû) sağlamak içindir.”¹⁷ Radiyyüddin el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289'dan sonra) yaptığı şu tanım İbn Cinnî'nin tanımıyla örtüşmekle birlikte daha geniştir: “İsim ve fiilde ilhâkın manası, kelimeye bir mana ifade etme hususunda genel geçer olmayan bir veya iki harf eklemendir. Böylece o kelime bu ekle beraber harf sayısı, belirli hareketler ve sükûnlar hususunda başka bir kelime gibi olur.”¹⁸ İbn Akîl (ö. 769/1367) de hem lafız hem mana yönünü göz önünde tutarak şöyle bir tanım yapmıştır: “İlhâk, bir mana elde etmek amacıyla değil de bir kelimeyi diğerine denk kılmak ve böylece mülhak kelimeyi mülhakun bih olan kelime gibi tasrif etmek amacıyla kelimenin aslî harflerine bir harf ziyâde etmendir.”¹⁹ Sabbân (ö. 1206/1792) da buna benzer bir şekilde ilhâkı şöyle tanımlamıştır: “İlhâk, harf sayısı daha az olan bir kelimenin kendisinden daha fazla harfe sahip olan bir kelimeye denk kılınıp harf sayısı, belirli hareketler, sükûnlar, cem-i teksir ve tasgîr gibi hükümlerde onunla aynı kılınmasıdır.”²⁰ Râcî Esmer de ilhâkı “Fiil veya ismin aslî harflerine bir ya da iki harf eklemektir. Bu ekleme, mezid kelimenin harf sayısı, hareke ve sükûnlar yönüyle şekil olarak başka bir kelimeye benzemesi içindir.”²¹ şeklinde tanımlayarak yukarıdakilere benzer bir tanım yapmıştır.

15 Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Mu'cemu's-Sihâh* (Beyrut: Daru'l-Marife, 2012), “l-h-k”, 941; Ebü'l-Fazl Cemâlüddin b. Manzûr Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), “l-h-k”, 10/327; Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhit* (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.), “l-h-k”, 1181; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît* (b.y.: y.y., ts.), “l-h-k”, 871.

16 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/303.

17 İbn Cinnî, *el-Munsif*, 34.

18 Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, 1/52.

19 İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, 4/261.

20 Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân el-Mısıri, *Hâşiyetü's-Sabbân ala şerhi'l-Eşmûni ala Elfiyyeti'bnî Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/127.

21 Râcî Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi ilmi's-sarf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 152.

Yukarıda verilen ve hemen hemen aynı manaları ifade eden tanımlardan anlaşıldığı üzere ilhâk yapılırken kelimeye, ondan olmayan bir harf eklenmekte, böylece o kelime daha fazla harfe sahip olan başka bir kelime gibi kılınmaktadır. İlhâk adı verilen bu işlemde kendisine harf eklenen kelimeye *mülhak*, bu kelimenin benzetilmek istendiği diğer kelimeye ise *mülhakun bih* denmektedir.

Fiillerde ilhâk yapıldığında mülhak olan fiil; masdarı, mâzî fiili, muzârî fiili, emir fiili, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kalıbı gibi hususların tamamında mülhakun bih olan fiilin kalıbıyla aynı gelir. Buna göre nasıl ki *دُخِرَجُ* fiilinin masdarı *دُخْرَجَةٌ*, mazisi *دُخِرَجٌ*, muzarisi *يُدْخِرُجُ*, emir fiili *دُخِرِجْ*, ism-i fâili *مُدْخِرُجٌ*, ism-i mef'ûlü *مُدْخِرُجٌ* şeklinde geliyorsa aynı şekilde bu fiile ilhâk edilen *جَلْبَبٌ* fiilin de masdarı *جَلْبَبَةٌ*, mazisi *جَلْبَبٌ*, muzarisi *يُجَلْبِبُ*, emir fiili *جَلْبِبْ*, ism-i fâili *مُجَلْبِبٌ*, ism-i mef'ûlü *مُجَلْبِبٌ* şeklinde gelir. Böylece mülhak olan fiil; harf sayısı, hareke ve sükûnların tertibi yönüyle mülhakun bih olan fiil ile tam bir benzerlik göstermiş olur. Şu kadar var ki *دُخِرَجُ* fiilinin sonundaki cîm harfi ikinci lâmu'l-fiil olarak fiilin aslî harfi iken *جَلْبِبٌ* fiilinin sonundaki bâ harfi ise aslî bir harf olmayıp ilhâk gayesiyle ziyâde edilmiştir.

İsimlerde ilhâk yapılması durumunda ise mülhak olan isim; cem-i teksîr, ism-i tasgîr gibi hususlarda mülhakun bih olan isimle aynı şekilde gelir. Örneğin *جَعْفَرٌ* (küçük nehir) kelimesine mülhak olan *قَرْدَدٌ* (yüksek ve sert olan yer, dağ) kelimesi, tıpkı *جَعْفَرٌ* kelimesinin *جَعْفَرٌ* şeklinde cemi yapılması gibi *قَرَادِدٌ* şeklinde cemi yapılır. Görüldüğü üzere her iki kelime de *فَعَالِلٌ* vezninde cemi yapılmıştır. Ne var ki *جَعْفَرٌ* kelimesinin sonundaki râ harfi aslî iken *قَرَادِدٌ* kelimesinin sonundaki dâl harfi ilhâk amacıyla ziyâde edilmiştir. Aynı şekilde *جَعْفَرٌ* kelimesinin *جُعْفِرٌ* şeklinde ism-i tasgîrinin yapılması gibi *قَرْدَدٌ* kelimesinin ism-i tasgîri de *قَرِيدٌ* şeklinde yapılır.

Yukarıda mülhak kelime ile mülhakun bih olan kelime arasında bir benzerliğin meydana geldiği ifade edildi. Ancak bu benzerlik, sarf ilminde kelimelerin kalıpları ele alınırken kullanılan vezin (el-mîzânû's-sarfî) hususunda bir benzerlik anlamına gelmemektedir.²² Buradaki benzerlik ve vezin birliğinden kasıt her iki kelimenin harf sayısı ile hareke ve sükûnların tertibi açısından aynı olmasıdır. Bu yönüyle de buradaki vezin birliği, tıpkı ism-i tasgîr konusunda kullanılan vezinden kastedilen duruma benzemektedir.²³

3.1. Fiillerde İlhâk

Fiillerde yapılan ilhâklardan biri rubâî mücerred bâbına, ikisi ise rubâî mezîd bâblara yapılır: Kendilerine ilhâk yapılan bu bâblar *دُخِرَجٌ*, *دُخْرَجٌ* ve *دُخْرَجٌ* bâblarıdır.

22 el-Mîzânû's-sarfî hakkında geniş bilgi için bk. Fahrudin Kabâve, Tasrîfû'l-esmâ ve'l-ef'âl (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1988), 16-23.

23 Bir şeyin küçüklüğü, azlığı ve hakirliği gibi manalar elde etmek için yapılan ism-i tasgîrlerin vezinleri sarf ilminde *فَعِيلٌ*, *فَعِيلٌ*, *فَعِيلٌ* şeklinde üç vezin olarak ifade edilmektedir. Buradaki vezinler, aslî ve zâid olan harflerin yerlerini göstermek için değil, harf sayısı ile hareke ve sükûnların tertibini ifade etmektedir. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/415-416; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 3/383; Abduhu er-Râcihi, *et-Tatbîkû's-sarfî* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1999), 110.

3.1.1. نَحْرَجْ Bâbına Mülhak Olanlar

نَحْرَجْ bâbına mülhak olan altı bâb vardır ki bunlara *rubâiye mülhak bâblar* denir. Bunlar ya lâmu'l-fiilin tekrarı ya da fiile illet harfi eklenmesi suretiyle yapılır. Mülhak olan bu bâblar şu şekilde sıralanabilir:²⁴

فَعَّلَ bâbı: Bu bâbda fiile lâmu'l-fiilin cinsinden bir harf ziyâde edilir. جَلَّبَ (cilbâb giydirdi), شَمَّلَ (hızlı gitti) gibi.

فَوَعَلَ bâbı: Bu bâbda fâu'l-fiil ile aynu'l-fiil arasında bir vâv harfi ziyâde edilir. جَوَّرَبَ (çorap giydirdi), حَوَّقَلَ (yaşlandı) gibi.

فَيْعَلَ bâbı: Bu bâbda fâu'l-fiil ile aynu'l-fiil arasında yâ harfi ziyâde edilir. يَيْطَرَ (yardı), سَيْطَرَ (hakim oldu) gibi.

فَعْوَلَ bâbı: Bu bâbda aynu'l-fiil ile lâmu'l-fiil arasında bir vâv harfi ziyâde edilir. جَهَّوَرَ (açıktan yaptı), دَهَّوَرَ (düşürdü) gibi.

فَعِيلَ bâbı: Bu bâbda aynu'l-fiil ile lâmu'l-fiil arasında yâ harfi ziyâde edilir. شَرَّيَفَ (ekinin yaprağını kesti), عَثَّيَرَ (ayağı kaydı) gibi.

فَعْلَى bâbı: Bu bâbda lâmu'l-fiilden sonra yâ harfi ziyâde edilir. Ancak bu yâ harfi elif harfine kalbedilir. سَلَّقَى (sırt üstü düşürdü), فَلسَى (takke giydirdi) gibi. Normalde mülhak bâblarda i'lâl yapılmaz, ancak Arap dilinde kelimenin sonu sürekli değişime uğradığı için burada yapılan değişikliklere müsamaha ile yaklaşılmıştır.

Bazı dilciler bu bâblara فَعَنَّكَ bâbını da eklemiştir. Buna göre فَلسَنَّكَ (takke giydirdi) vb. fiiller de rubâiye mülhak bâblardandır.²⁵ İbn Akil ise فَعَنَّكَ bâbıyla birlikte فَعَنَّكَ bâbını da bu bâblara ekleyerek rubâiye mülhak bâbların sayısını sekize çıkarmıştır.²⁶

3.1.2. تَنْحَرَجْ Bâbına Mülhak Olanlar

تَنْحَرَجْ bâbına mülhak olan fiillerde ise ilhâk sebebiyle ziyâde edilen harfle beraber fiilin başında *mutâvaat* anlamı bildiren zâid bir tâ (ت) harfi bulunur. Ancak bu tür bâblarda ilhâk harfi fiilin başında ziyâde edilen tâ harfi değil, zâid olan diğer harftir. Çünkü fiilin başında bulunan tâ harfi, bu fiilleri تَنْحَرَجْ bâbına mülhak kılmak için değil, bir mana elde etmek için ziyâde edilmiştir ki o mana da *mutâvaattir*. Ayrıca ilhâk amacıyla ziyâde edilen harfler kelimenin başında bulunmayacağından bu tâ harfinin ilhâk harfi olmadığı anlaşılmış olur.²⁷

24 *Maksûd*, 106; *Binâu'l-ef'âl* (Mecmûatu's-sarf içinde), (İstanbul: Şifa yayınevi, 2011), 76-80; Muhammed Said Salih, "Mefhûmu'l-ilhâk fi's-sarfi'l-Arabî", *Mecelletu Buhûsi Külliyyeti'l-Âdâb* 106/1 (Temmuz 2016), 320-321.

25 Dunkûz (Dıkgöz) Şemsuddin Ahmed, *Şerhu'l-Merâh* (Şerhân alâ Merâhi'l-Ervâh içinde), (Mısır: Şeriketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1959), 23. Hamlavî, *Şeze'l-arf*, 27.

26 İbn Akil, *Şerhu İbn Akil alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 4/261.

27 *Binâu'l-ef'âl*, 88.

تَدْرَجُ bâbına mülhak olan fiiller beş bâb olup şunlardır:

1. تَفْعَلُ bâbı: Bu bâbda fiilin sonunda lâmu'l-fiilin cinsinden bir harf ziyâde edilir. تَجَلَّبَ (cilbâb giyindi) gibi.
2. تَفْعَوْلَ bâbı: Bu bâbda fâu'l-fiil ile aynu'l-fiil arasında bir vâv harfi ziyâde edilir. تَجَوَّرَبَ (çorap giyindi) gibi.
3. تَفْعِيلَ bâbı: Bu bâbda fâu'l-fiil ile aynu'l-fiil arasında bir yâ harfi ziyâde edilir. تَشَيْطَنَ (şeytanlaştı) gibi.
4. تَفْعُولَ bâbı: Bu bâbda aynu'l-fiil ile lâmu'l-fiil arasında bir vâv harfi ziyâde edilir. تَرُ هُوكَ (salınarak yürüdü) gibi.
5. تَفْعُلَى bâbı: Bu bâbda lâmu'l-fiilden sonra bir yâ harfi ziyâde edilir. Ancak ziyâde edilen yâ harfi daha sonra elif harfine kalbedilir. تَسَلَّقَى (sırt üstü düştü) gibi.²⁸

تَمَسَّكَ (fakir ve acizmiş gibi davrandı), تَمَنَّدَل (mendil kullandı), تَمَذَّهَبَ (bir mezhebi, yolu benimsedi), تَدَّرَّعَ (zırh giyindi) gibi fiillerin mülhak olup olmadığıyla ilgili dilcilerin büyük çoğunluğunun görüşü bunların mülhak vezinlerden olmayıp şâz oldukları yönündedir. Bu fiillerde aslanan kullanım تَدَّرَّعَ، تَمَنَّدَل، تَمَسَّكَ şeklindedir.²⁹

3.1.3. اِحْرَانُجِمَ Bâbına Mülhak Olanlar

اِحْرَانُجِمَ bâbına mülhak olanlar ise şu iki bâbdır:³⁰

اِفْعَنْلَ bâbı: Bu bâbda sülâsî mücerred olan fiile üç harf ziyâde edilir. Bu harflerden ilk ikisi olan hemze ve nûn harfleri ilhâk amacıyla ziyâde edilen harfler değildir. İlhâk için ziyâde edilen harf lâmu'l-fiil cinsinden olup da ziyâde edilen harftir. اِفْعَنْسَسَ (göğsü fazlaca dışarı çıkıp sırtı içeri girdi), اِسْحَنْكَكَ (karanlık iyice arttı) fiilleri gibi.

اِفْعَنْلَى bâbı: Bu bâbda da bir önceki bâbda olduğu gibi sülâsî mücerred fiile üç harf ziyâde edilir. Bu harfler hemze, nûn ve elif harfine kalbedilmiş olan yâ harfidir. Bu harfler içerisinde ilhâk amacıyla ziyâde edilmiş olan harf yâ harfidir. اِسْلَنْقَى (sırt üstü düştü) fiili gibi.

28 Binâu'l-ef'âl, 84-85.

29 İbn Cinnî, *el-Munsif*, 130; Cevherî, *Sihâh*, "s-k-n", 503; Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *eş-Şâfiye fi ilmeyi't-tasrif ve'l-hat*, thk. Salih Abdulazim eş-Şâir (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2010), 82; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, 4/433.

30 Bk. Ebû Amr Cemâluddîn İbnü'l-Hâcib Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *eş-Şâfiye fi ilmeyi't-tasrif* (el-Vâfiye ile birlikte), thk. Hasan Ahmed el-Osman (Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995), 17; Binâu'l-ef'âl, 89-90; Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ali, *el-Kunnâs fi fenneyi'n-nahvi ve's-sarf*, thk. Riyâd b. Hasan (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2000), 2/62.

3.2. İsimlerde İlhâk

İsimlerden bazısının diğer bazısına ilhâkı da Arap dilinde rastlanan hususlardan biridir. İsimlerde yapılan ilhâk ya rubâî mücerrede ya rubâî mezîde ya humâsî mücerrede ya da humâsî mezîde ilhâk olmak üzere dört kısımda incelenebilir.

3.2.1. Rubâî Mücerred İsimlere Yapılan İlhâk

Rubâî mücerred isme mülhak olan kelimeler incelendiğinde bu kelimelerin şu beş ismin vezninden birine ilhâk edilmiş olduğu görülmektedir: جَعْفَرٌ، قِمَطْرٌ، زَبْرُجٌ، جُنْدُبٌ، بُرْتَنٌ vezinleri.

Bu vezinlerden جَعْفَرٌ veznine mülhak olanlar şunlardır:

فَعْلٌ vezni: Bu vezinde lâmu'l-kelimededen sonra bir lâm harfi ziyâde edilir. Tıpkı زَيْدٌ ve عَبْدٌ kelimelerinde زَيْدٌ ve عَبْدٌ denmesi gibi.³¹

فَنْبٌ vezni: Bu vezinde fâu'l-kelimededen sonra bir nûn harfi ziyâde edilmiştir. (bir kuş ismi) kelimesi gibi.³²

فَوَعْلٌ vezni: Bu vezinde fâu'l-kelimededen sonra bir vâv harfi ziyâde edilmiştir. (çok olan şey) kelimesi gibi.³³

فَيْعٌ vezni: Bu vezinde fâu'l-kelimededen sonra bir yâ harfi ziyâde edilmiştir. (bir kadın adı) kelimesi gibi.³⁴

فَعَوْلٌ vezni: Bu vezinde aynu'l-kelimededen sonra bir vâv harfi ziyâde edilmiştir. (küçük nehir) kelimesi gibi.³⁵

فَعْلَى vezni: Bu vezinde lâmu'l-kelimededen sonra bir elif harfi ziyâde edilmiştir. (bir bitki adı) kelimesi gibi.³⁶

Rubâî mücerred isimlerden قِمَطْرٌ (kitaplık) veznine mülhak olan vezin فَعْلٌ veznidir. Tıpkı حَنْدُبٌ (iri adam) kelimesi gibi.³⁷

زَبْرُجٌ (altın, süs) veznine mülhak olan vezin رَمِيدٌ (yok olan) kelimesinde olduğu gibi فَعْلٌ veznidir.³⁸

31 Nâzîru'l-Ceyş Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdiddâim et-Teymî, *Temhîdû'l-kavâid bi şerhi teshîli'l-fevâid*, thk. Ali Muhammed Fahir v.dğr. (Kahire: Dâru's-Selam, 2007), 10/4949.

32 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/269.

33 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5/317.

34 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/266.

35 Müberred, *el-Muktadab*, 2/107.

36 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 3/383.

37 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4/158; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdû'l-kavâid*, 10/4986.

38 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4/166; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Receb Osman Muhammed (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998), 1/143;

جُذْبٌ (güzel, iri adam) veznine mülhak olan vezinler فُنْعَلٌ ve فُعْلٌ vezinleridir. Birincisinde fâu'l-kelimededen sonra bir nûn harfi, ikincisinde ise lâmu'l-kelimenin cinsinden bir harf ziyâde edilmiştir. جُنْدُبٌ (erkek çekirge) ve سُودٌّ (şerefli olmak) kelimelerinde olduğu gibi.³⁹

بُرْشٌ (pençe) veznine mülhak olan vezinler ise فُفْعَلٌ vezni ile فُعْلٌ vezni olup birincisinde lâmu'l-kelime cinsinden bir harf, ikincisinde ise fâu'l-kelimededen önce zammeli bir hemze ziyâde edilmiştir. شُرْبٌ (bir bitki adı) ve أُنْمٌ (hurma ağacı yaprağı) kelimeleri gibi.⁴⁰

3.2.2. Rubâi Mezîd İsimlere Yapılan İlhâk

Rubâi mezîd isimlere mülhak olan kelimeler şu üç isimden birine ilhâk edilmiştir: سِرْدَاخٌ (geniş arazi, semiz deve), عَرَبِيدٌ (kötü huylu) ve عُصْفُورٌ (serçe).⁴¹

سِرْدَاخٌ veznine ilhâk edilen vezinler şunlardır:

فُعْمَالٌ vezni: Bu vezinde aynu'l-kelimededen sonra mîm ve elif harfleri ziyâde edilmiştir. هِرْمَاسٌ (aslan) kelimesi gibi.⁴²

فُعْنَالٌ vezni: Bu vezinde aynu'l-kelimededen sonra nûn ve elif harfleri ziyâde edilmiştir. فِرْنَاسٌ (aslan) kelimesi gibi.⁴³

فُعْلَاءٌ vezni: Bu vezinde lâmu'l-kelimededen sonra elif ve hemze harfleri ziyâde edilmiştir. عِلْبَاءٌ (boyundaki sinir) kelimesi gibi.⁴⁴

فُعْلَانٌ vezni: Bu vezinde lâmu'l-kelimededen sonra elif ve nûn harfleri ziyâde edilmiştir. سِرْحَانٌ (kurt) kelimesi gibi.⁴⁵

فُعْلَالٌ vezni: Bu vezinde lâmu'l-kelimededen sonra elif harfiyle lâmu'l-kelime cinsinden olan bir harf ziyâde edilmiştir. شِمْلَالٌ (hızlı deve) kelimesi gibi.⁴⁶

Rubâi mezîd isimlerden عَرَبِيدٌ veznine ilhâk edilen vezinler ise şunlardır:

فُعْنَعِيلٌ vezni: Bu vezinde fâu'l-kelimededen sonra bir nûn harfi ve aynu'l-kelimededen sonra bir yâ harfi ziyâde edilir. صِنْدِيدٌ (cesur, kahraman) kelimesi gibi.⁴⁷

فُعْلَيْتٌ vezni: Bu vezinde lâmu'l-kelimededen sonra bir yâ ve tâ harfi ziyâde edilmiştir. عَفْرَيْتٌ (habîs, hilekâr) kelimesi gibi.⁴⁸

39 Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân ala şerhi'l-Eşmûni*, 3/140.

40 İbn Yâiş, *Şerhu'l-mufassal*, 4/166.

41 Nasır Hüseyin Ali, *es-Sıyeğû's-sülâsiyye*, 243.

42 İbn Yâiş, *Şerhu'l-mufassal*, 5/333.

43 Osman b. Cinni, *el-Hasâis* (b.y.: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, ts.), 3/194.

44 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/214.

45 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/216.

46 Nasır Hüseyin Ali, *es-Sıyeğû's-sülâsiyye*, 244.

47 Nasır Hüseyin Ali, *es-Sıyeğû's-sülâsiyye*, 243.

48 İbn Yâiş, *Şerhu'l-mufassal*, 5/328.

فَعْلَيْنِ vezni: Bu vezinde lâmu'l-kelimededen sonra bir yâ ve nûn harfi ziyâde edilmiştir. **غَسِيلَيْنِ** (cehennemdekilerin vücudundan çıkan sıvı) kelimesi gibi.⁴⁹

فَعْلٍ vezni: Bu vezinde aynu'l-kelime şeddelenip sonrasında bir yâ harfi ziyâde edilmiştir. **بَطِيخٍ** (karpuz) kelimesi gibi.

غُصْفُورٍ kelimesine mülhak olan vezin ise **فُعْلُورٍ** vezni olup bu vezinde lâmu'l-kelimededen sonra bir vâv harfi ile ondan sonra lâmu'l-kelime cinsinden bir harf ziyâde edilmiştir. **بُهْلُولٍ** (çok gülen, cömert) kelimesi gibi.⁵⁰

3.2.3. Humâsî Mücerred İsimlere Yapılan İlhâk

Humâsî mücerred isimlere yapılan ilhâklar, ya **سَفْرَجَلٍ** (ayva) ya da **فِرْطَعْبٍ** (bulut) isimlerinin vezinlerine yapılan ilhâklardır.

سَفْرَجَلٍ kelimesinin veznine yapılan mülhak vezinler şunlardır:⁵¹

أَفْعَلٍ vezni: Bu vezinde kelimenin başında bir hemze, fâu'l-kelimededen sonra ise bir nûn harfi ziyâde edilmiştir. **أَلْدَدُ** (amansız düşman) kelimesi gibi.

فَعْنَلِي vezni: Bu vezinde aynu'l-kelimededen sonra bir nûn harfi ile kelimenin sonunda bir elif harfi ziyâde edilmiştir. **حَبْنَطِي** (kısa boylu şişman) kelimesi gibi.

فَعْنَعْلٍ vezni. Bu vezinde aynu'l-kelimededen sonra bir nûn harfi ve aynu'l-kelimenin cinsinden bir harf ziyâde edilmiştir. **عَقْفَلٍ** (kum tepesi) kelimesi gibi.

فَعْلَعْلٍ vezni: Bu vezinde aynu'l-kelime ile lâmu'l-kelimenin cinsinden birer harf ziyâde edilmiştir. **صَمْحَمَخٍ** (kısa boylu kaba kişi) kelimesi gibi.

فِرْطَعْبٍ kelimesinin veznine yapılan mülhak vezinler ise şunlardır:

إِنْفَعْلٍ vezni: Bu vezinde kelimenin başında hemze ve nûn harfleri ziyâde edilmiştir. **إِنْرَهُو** (kendisiyle çokça övünen) kelimesi gibi.

فِعْلُورٍ vezni: Bu vezinde fâu'l-kelimededen sonra bir nûn harfi ile kelimenin sonunda bir vâv harfi ziyâde edilmiştir: **حِنْطُورٍ** (kısa boylu şişman kişi) kelimesi gibi.

إِفْعَلٍ vezni: Bu vezinde kelimenin başında bir hemze, sonunda ise lâmu'l-kelimenin cinsinden bir harf ziyâde edilmiştir. **إِرْزَبٍ** (kısa boylu) kelimesi gibi.

3.2.4. Humâsî Mezîd İsimlere Yapılan İlhâk

Humâsî mezîd isimlere mülhak olan kelimeler şu iki ismin veznine ilhâk edilenlerdir: **عَصْرَفُوتٍ** (beyaz ve tüysüz küçük bir haşere türü) ve **عَنْدَلِيْبٍ** (bülbul). **عَصْرَفُوتٍ** veznine mülhak olan vezin **تَفْعَلُوتٍ** vezni olup bu vezinde kelimenin başında bir tâ harfi, lâmu'l-kelimededen sonra ise vâv ve tâ harfi ziyâde edilmiştir. **تَرْتَمُوتٍ** (terenüm) kelimesi gibi. **عَنْدَلِيْبٍ** veznine mülhak olan vezin ise **فَعْفَعِيْلٍ** veznidir. Bu vezinde

49 Nasır Hüseyin Ali, *es-Sıyeğhu's-sülâsiyye*, 244.

50 Ebû Hayyân, *Irteğâfu'd-darab*, 1/143.

51 İbn Akil, *Şerhu İbn Akil alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, 4/138; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'il-cevâmi'*, 3/460.

fâu'l-kelime ile aynu'l-kelimenin cinsinden birer harf ile lâmu'l-kelimededen önce bir yâ harfî ziyâde edilmiştir. مَرْمَرِيْن (akıllı, dâhî) kelimesi gibi.⁵²

4. İlhâkın Kıyâsî ya da Semâî Oluşu

Arap dili gramerinde dilciler arasında meydana gelen pek çok tartışmanın kaynağının *semâ'* ve *kıyâs* delillerini işletme metodundaki ihtilaflardan kaynaklandığı bilinmektedir. İlhâk meselesinde de mülhak kelimelerin ilhâkının semâî veya kıyâsî oluşu, birçok dilci tarafından bu tür kelimelerin Araplar tarafından yaygın bir şekilde kullanılıp kullanılmadığıyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır.

Yukarıda verilen mülhak vezinlerin semâî olup kıyâsa konu olamayacağı ya da bu konuda kıyâsın işletilebileceği hususu dilciler arasında araştırılmamıştır. Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Ya'îş (ö. 643/1245) gibi kadim dilciler, mülhak vezinler içerisinde lâmu'l-fiilin tekrarı ile yapılanları kıyâsî olarak görmüşlerdir.⁵³ Çünkü bu şekilde yapılan ilhâklar, Arap dilinde kıyâsa konu olacak kadar yaygındır. Buna göre جَلَبَب ve شَمَلَل gibi fiiller ile مَهْدَد ve رَمِدِد gibi isimler kıyâsî olarak ilhâk edilen kelimelerden sayılmıştır. Aslı sülâsî olan bu kelimeler دَحْرَج ve جَفْفَر gibi kelimelere ilhâk edilmek istendiğinde aslî harf olan lâmu'l-kelimenin cinsinden bir harf ziyâde edilmiş ve böylece aslî harfin tekrarı mülhakun bih olan mücerred kelimenin son aslî harfine benzemiş olur.⁵⁴ Durum böyle olunca ضَرْب ضَرْب fiilini دَحْرَج fiiline mülhak kılıp ضَرْب ضَرْب demek caiz olur. Nitekim İbn Cinnî, Ebû Ali el-Fârisî'ye mülhaklar içerisinde kıyâsî olanla olmayanı sorduğunu, onun da bir şairin bugün ihtiyaç duyması halinde ضَرْب fiilinden ضَرْب ضَرْب ve ضَرْب ضَرْب şeklinde hem fiil hem isim hem de sıfat getirebileceğini söylediğini aktarmıştır. Buna göre ضَرْب ضَرْب زَيْدٌ عَمْرًا (Zeyd Amr'ı dövdü), مَرْبُ مَرْبُ ضَرْبٌ أَفْضَلُ مِنْ حَرْجٍ (Dövmek çıkmaktan iyidir) gibi ifadeler kullanmak caizdir. İbn Cinnî, Fârisî'den yaptığı nakilde onun فَعَلْنِي veznini de kıyâsî olarak gördüğünü ve buna ضَرْب ضَرْب kelimesini örnek olarak verdiğini nakleder.⁵⁵ Yaygın kabul edilen bu tür mülhak kullanımların dışında kalanlar ise kıyâsî değil semâî olarak kabul edilmiştir. Buna göre ضَرْب ضَرْب fiilini ضَرْب ضَرْب veya ضَرْب ضَرْب şeklinde kullanmak caiz değildir. Bu tür mülhakların kabulü, ancak Araplar tarafından kullanılmaya bağlıdır.

Kıyâsî olarak kabul edilen mülhak kullanımlar neticesinde elde edilen kelimelerin Arap dilinden sayılıp sayılmayacağı hususunda ise dilciler arasında ihtilaf vardır. Halil b. Ahmed (ö. 175/791), bu tür mülhaklar içerisinde Arapların kullanmış olduklarının Arap kelimelerinden sayılacağını, geri kalanların ise dilciler tarafından bir nevi alıştırma için türetilmiş olduğunu ve Arap kelimelerinden sayılmayacağını ifade etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî ise bunların Arap kelimelerinden olduğunu iddia etmiştir.

52 Nasir Hüseyin Ali, *es-Sıyeğû's-sülâsiyye*, 243-245.

53 İbn Cinnî, *el-Munsif*, 43-44; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, 4/430.

54 İbn Cinnî, *el-Munsif*, 43.

55 İbn Cinnî, *el-Munsif*, 43-44.

Mâzinî ise bu hususta şöyle bir tafsilata gitmiştir: Arapların sıklıkla kullandığı mülhak vezinler kıyâsî kabul edilip Arap dili içerisinde değerlendirilir. Kullanımı az olup Araplar tarafından kullanılmamış olanlar ise kıyâsî kabul edilmeyip Arap dili içerisinde değerlendirilmezler.⁵⁶

Klasik dilciler, konuya semâ' ve kıyâs ayrımı gözeterek yaklaşip mülhakları yaygın kullanımı olanlar ve az kullanılanlar şeklinde ikili bir tasnife tabi tutmaktadırlar. Bu alanda araştırma yapan muasır bazı dilciler ise mülhak bâblarda semâî-kıyâsî ayrımının doğru olmadığını savunup bunu kadim dilcilerin kitaplarında zikrettikleri حَرْبٌ gibi örneklerin Arap dilinde kullanımının olmaması ile gerekçelendirmektedirler. Bu görüşe göre mülhaklarda kıyâsî olma özelliği bulunmakta ve bu sebeple de mülhak olan kelimeler Arapların kullandıklarıyla sınırlı olmaktadır.⁵⁷

5. İlhâkın Amaçları

Bir fiilin diğer bir fiile ya da bir ismin diğer bir isme ilhâk edilmesinde birtakım amaçlar bulunmaktadır. Araplar, nasıl ki farklı manalar elde etmek amacıyla kelimeye o kelimenin aslından olmayan harfler ziyâde etmişlerse bir takım amaçlarla da bir kelimeyi diğer bir kelimeye mülhak kılmışlardır. Daha önce ilhâk amacıyla yapılan ziyâdenin mana elde etmek üzere yapılmadığına işaret edilmişti. Çünkü ilhâka gözetilen amaç manadan ziyâde lafza yöneliktir.

Arapların bir kelimeyi diğerine mülhak kılarken gözettiği amaçlar şunlardır:

5.1. Kelime Zenginliği Sağlamak

Bir dilin kelimelerinin çokluğu o dilin zenginliğini, ifade kuvvetini ve çeşitliliğini gösteren unsurlardan biridir. Kelimelerin çokluğu o dili konuşan kişiye kendisini ifade etme hususunda geniş bir alan açar. Araplar da dillerini zenginleştirmek ve kelime sayısını çoğaltmak amacıyla kelimeler için vaz ettikleri vezinleri çoğaltmak ve bu vezinlerde farklı kelimeler türetmek suretiyle bunu gerçekleştirmişlerdir. İbn Ya'îş, Arapların kelime içerisinde ziyâde ettikleri harflerin amaçlarını ifade etme sadedinde "...Ziyâde ya bir mana ifade etmek ya da dilde tevessü' sağlamak içindir"⁵⁸ demektedir. İbn Ya'îş'in "dilde tevessü' sağlamak" ifadesindeki kastı, dilde yeni vezinler ihdâs edip bu vezinlere uygun kelimeler türeterek dili kelimeler açısından zenginleştirmektir.

5.2. Şiirlerde Vezin Uyumu Sağlamak

Şiirleri cazip ve güzel kılan, ona ahenk katan, söylendiğinde muhatabı coşturan önemli unsurlardan biri de şüphesiz ki vezindir. "Şiirde vezin, hecelerın ya da uzun ve kısa hecelerın belirli miktarlarda tekrarına dayanan, müzikal ve fonetik

56 Ebû Hayyân, *İrtisâfu'd-darab*, 1/234; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1/121.

57 Nasır Hüseyin Ali, *es-Sıyeğhu's-sülâsiyye*, 253.

58 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, 4/430.

ahengi sağlayan kalıplar dizisidir. Şiiri nesirden ayıran en önemli unsur vezindir.⁵⁹ Arap dilinde söylenen bir şiirin vezin uyumu için bazen kelime üzerinde birtakım değişikliklere ihtiyaç duyulur. Bu uyumu sağlamak için kullanılan kelimelerden bazıları mülhak kelimelerdir. Özellikle yukarıda mülhakların kıyâsî kısmında değerlendirilen bâblardan getirilen kelimeler bazen şaire vezin uyumunu sağlama hususunda son derece yardımcı olmaktadır.⁶⁰

5.3. Yabancı Kelimeleri Arapçalaştırmak

Arap dilindeki ilhâkın önemli amaçlarından biri de yabancı kökenli kelimeleri Arapçalaştırma (ta'rib) ve bu kelimelere Arap dilinin özelliklerini kazandırma hususunda kolaylık sağlamasıdır. Buna göre yabancı olan kelimeye mülhak bâblarda ziyâde edilen harflerin katılması suretiyle kelime Arapçalaşmış olmaktadır. Örneğin Farsça bir kelime olan رنده kelimesi Arapça'ya nakledilmiş ve سَفْرَجَلْ kelimesine mülhak olan أَرْتَدَجْ vezninde أَرْتَدَجْ (siyah deri) denmiştir.⁶¹

6. Mülhak Bâbların Mezîd Bâblardan Farkı

Arap diline dair yazılan eserler incelendiğinde mülhak bâbların mezîd bâblardan ayrı olarak ele alındığı görülmektedir. Bunun altında yatan temel sebep, mülhak bâblarda ziyâde edilen harflerin mezîd bâblarda ziyâde edilen harflerden fonksiyon olarak farklı olmasıdır. Mezîd bâblarda ziyâde edilen harfler, kelimeye farklı bir mana katmak üzere ziyâde edilmişken mülhak bâblardaki ziyâdeler bir kelimeyi diğer bir kelimeye vezin yönüyle benzetmek üzere ziyâde edilmiştir.⁶² Sözelimi أَكْرَمَ fiilindeki hemzenin ziyâde edilmesi ile جَلْبَبَ fiilinde ziyâde edilen bâ harfinin ziyâde edilmesi, bu harflerin icrâ ettikleri görev açısından farklıdır. Her ne kadar her iki fiilin harf sayısı, hareke ve sükûnlarının tertibi aynı olsa da أَكْرَمَ fiilinin نَحْرَجَ fiiline mülhak olduğu söylenemez. Çünkü bu bâbda gelen fiillerdeki ilhâkta aslanan, yaygın masdar olan فَعَلَّةٌ vezninde birliktir. Bu konuda "mülhak bâblardan olan fiillerin ilhaktan önceki manasıyla ilhaktan sonraki manası farklı olabilmektedir. Dolayısıyla ilhâkın da mana yönüyle bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bu sebeple de mülhaklar mezîd bâblardan sayılmalıdır." şeklinde bir itiraz yapılmaz. Çünkü her ne kadar mülhak kelimenin ilhaktan önceki manasıyla sonraki manası farklı olabilmekteyse de ilhâk için ziyâde edilen harfin bu manayı katması ile mezîd bâblardaki zâid harfin bu manayı katması arasında fark vardır. Şöyle ki; mezîd bâblarda ziyâde edilen harf o manayı kelimeye katmak için vaz edilmiştir ve ziyâde edildiği kelimelerde genelde o manayı kelimeye katmaktadır. Örneğin if'âl bâbının hemzesi fiile müteaddilik vb. manalar katmak, mufâale bâbındaki elif harfi fiile işteşlik vb. manalar katmak gibi manalar için vaz edilmiştir ve bu harflerin ziyâde edildiği fiillerde bu manaları sürekli olarak icrâ ederler. Hâlbuki

59 İsmail Durmuş, "Vezin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/77-79.

60 Radi el-Esterâbâdi, *Şerhu's-Şâfiye*, 1/52.

61 Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, thk. Muhammed İvaz (Beyrut: Dâru l-hyâit-Turâsî'l-Arabî, 2001), "Bâbu'l-cim ve'd-dâl", 11/170.

62 Ebu'l-Fidâ, *el-Kunnâş*, 2/62.

örneğin جَلَبَب fiilinin sonundaki bâ harfi fiile bir mana katmak için değil, sırf bu fiili sûreten نَحْرَج fiiline benzetmek için ziyâde edilmiştir. İsimlerde de durum aynıdır. Sözelimi صَنَارِب kelimesinde ziyâde edilen elif harfi veya مَسْجِد kelimesinde ziyâde edilen mîm harfi bu kelimelere fiili meydana getiren kişiyi ifade etme veya fiilin meydana geldiği yeri ve zamanı gösterme yönünden bir mana katar ve bütün sülâsî mücerred fiillerde aynı vazifeyi icrâ ederler. Buna karşılık أَرْضَى (bir bitki adı) kelimesindeki elif harfinin ziyâde edilmesinin sebebi bu kelimeye bir mana katmak değil, sadece bu kelimeyi جَعْفَر kelimesine benzetmektir. Kaldı ki mülhak bâblardan olan kelimelerden kiminin ilhâk harfi çıkarıldığında herhangi bir kullanımı bulunmamaktadır.⁶³ Örneğin كَوَكَب kelimesinde, bu kelimeyi جَعْفَر kelimesine ilhâk etmek amacıyla bir vâv harfi ziyâde edilmiştir. Bu vâv harfinin kelimedden çıkarılması halinde kelime كَكَب olarak kalacaktır ki böyle bir kelime Arap dilinde bulunmamaktadır. زَيْنَب kelimesinde de durum aynıdır. İlhâk harfi çıkarıldığında hiçbir anlamı olmayan bir lafza dönüşen bu kelimelerdeki ilhâk harfinin kelimeye yeni bir mana katmasından bahsedilemeyeceği açıktır. Bütün bunlardan da anlaşılmalıdır ki mülhak bâblardaki ziyâdeler ile mezîd bâblardaki ziyâdeler birbirinden farklıdır ve bu sebeple de aynı kategoride değerlendirilemezler.

7. Mülhak Kelimelerin Mücerredleriyle İlgisi

Kendisinde harf ziyade edilmiş olan mülhak kelimelerle bu harfin hazfedilmesi durumunda ortaya çıkan kelimeler arasında ne tür bir ilişki olduğu hususu da konunun ele alınması gereken önemli yönlerinden biridir. Mülhak fiillerle bu fiillerin mücerred hali karşılaştırıldığında bazı mülhakların fiilin mücerred haliyle bir anlam ilgisinin bulunduğu bazıları ise bu ilginin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Sözelimi نَحْرَج fiiline mülhak olan عَلَوَن (adres yazdı, kitap vb. bir şeye isim verdi, başlık yazdı) fiili, mücerred fiil olan عَلَن (alenî oldu, açık oldu)⁶⁴ fiilinden türetilmiştir ve bu iki fiil arasında bir anlam ilişkisi bulunduğu açıktır. Aynı şekilde “çoğaldı, çok oldu” anlamına gelen كَثُر fiili ile bu fiille aynı kökten gelen كَوَثُر (çok fazla olup yükselen toz; sayı, hacim ve ölçü olarak çok olan her şey, hayrı bol olan)⁶⁵ kelimesi arasında da anlam yönünden bir benzerlik bulunmaktadır. Buna mukâbil mülhak olan حَوَقَلَ (yoruldu, zayıf düştü)⁶⁶ fiili ile mücerred olan حَقَلَ (tarlayı ekti)⁶⁷ fiili arasında anlam yönünden bir alaka bulunmamaktadır. Bazı mülhak kelimelerde bulunan ziyade harfin çıkarılması durumunda ise kelime manasız kalmaktadır ki buna daha önce كَوَكَب ve زَيْنَب örnekleri verilmişti. Verilen bu örneklerden de anlaşılmaktadır ki ilhâk amacıyla yapılan ziyadeler neticesinde kelime bazen farklı bir anlam kazanmaktadır. Ancak bu durum, ilhâk

63 Radî el-Esterâbâdi, *Şerhu’ş-Şâfiye*, 1/54.

64 Cevherî, *Sihâh*, “a-l-n”, 739.

65 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “k-s-r”, 5/133; Ebû’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 742.

66 Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, “Bâbu’l-hâ ve’l-mîm”, 4/32; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “h-ğ-l”, 11/161.

67 Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî *ez-Zemahşerî, el-Fâiğ fi garîbi’l-hadis*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû’l-Fadl (Lübnan: Dâru’l-Marife, ts.), 1/298.

olgusunda asıl amacın kelimeye bir mana katmak değil de bir lafzı diğer lafza benzetmek olduğuna dair görüşü değiştirmemektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere mülhak bâblarda ziyade edilen harfler kelimelere yeni manalar katma hususunda örneğin if'âl bâbının hemzesi veya tef'ul bâbının tâ ve elifi gibi değildir. Nitekim Radıyyüddîn el-Esterâbâdî de bu duruma dikkat çekerek meselenin bu yönünü şu şekilde ifade etmektedir: “Zannedildiği gibi bizler, ilhâktaki ziyade ile mananın değişmeyeceğinin zorunlu olduğunu ifade etmiyoruz. كَثْرَ fiilinin manası ile حَقَلَ fiilinin manası, شَمَلَ fiiliyle شَمَلَ fiilinin manası ve كَثْرَ ile كَوْنَرُ kelimelerinin manası⁶⁸ birbirinden farklı iken bunu nasıl söyleyebiliriz ki!”⁶⁹

Sonuç

Arap dilinde kullanılan ve kendisinde aslî olmayan bazı harfler taşıyan, ancak mezîd bâblardan sayılmayan mülhak bâbların varlığı ilk dönemlerden beri dilcilerin dikkatini çekmiştir. Araplar tarafından dilde zenginlik sağlamak amacıyla kullanılan bu bâblar incelendiğinde rastgele bir kullanımın olmadığı, aksine bu bâblarda bazı temel ilkelerin ve sınırlamaların bulunduğu dikkat çekmektedir ki bunlardan bazıları şunlardır:

1. Kelime türlerinden fiil ve isimlerde ilhâk olgusuna rastlanırken harflerde böyle bir durum söz konusu olmamıştır.
2. Mülhak olan kelimenin kendisine ilhâk edildiği bir asıl (mülhakun bih) mutlaka bulunmaktadır.
3. İlhâk sadece sülâsî ve rubâî olan isim ve fiillerde icrâ edilmiştir.
4. İlhâk sadece bir veya iki harf ziyâdesiyle yapılmıştır.
5. Med harflerinin ziyâde edilmesi sûretiyle yapılan ilhâklarda bu harfler kelimenin sonunda ziyâde edilmiştir.
6. İlhâk için ziyâde edilen harf, mülhakun bih olan kelimedede aslî olan bir harfe karşılık getirilmiştir.
7. Mülhakun bih olan kelimedede ziyâde edilen harfler varsa mülhak olan kelimedede de aynı harfler aynı yerde ziyâde edilmiştir.

Öte yandan kadîm dilciler, mülhak bâbları, yaygın kullanımının olup olmamasına göre semâ'î ve kıyâsî şeklinde iki kısma ayırmışlardır. Buna karşılık modern bazı çalışmalarda, kıyâsî olarak gösterilen mülhaklar için verilen صَرَبَ vb. örneklerin Araplar tarafından kullanılmamış olması sebebiyle semâ'î-kıyâsî ayrımının doğru olmadığı, bütün mülhakların semâ'î olduğu ifade edilmiştir. Ancak semâ'î-kıyâsî ayrımı yapan Mâzinî, Fârisî, İbn Cinnî ve İbn Ya'îş gibi dilciler bu bâblardan

68 Radî el-Esterâbâdî'nin كَثْرَ ile كَوْنَرُ kelimelerinin manasının birbirinden farklı olduğunu ifade etmesi, كَثْرَ fiilinin manasının كَوْنَرُ kelimesinin ifade ettiği manalardan biri olan “cennette bir nehir” manasından farklı olması sebebiyledir. Çünkü كَوْنَرُ kelimesinin ifade ettiği çokluk manası ile كَثْرَ fiili arasındaki mana ilişkisi izaha gerek bırakmayacak kadar açıktır.

69 Radî el-Esterâbâdî, *Şerhuş-Şâfiye*, 1/52.

gelen mülhak kelimelerin yaygınlığını kıyâsa temel olarak kabul etmişlerdir ki kanaatimizce doğru olan da budur. Nitekim bir şey kıyâsa konu olacak seviyeye ulaştığında artık o kıyâsa uygun olarak kullanılan kelimelerin Araplar tarafından mutlaka kullanılmış olması gibi bir şart aranmaz. Bu durum fâilin merfû, mef'ûlün mansûb olarak kabul edilmesinden sonra merfû olarak kullanılan bir fâilin ya da mansûb olarak kullanılan bir mef'ûlün bizzat kendisinin Araplar tarafından kullanılıp kullanılmadığına bakılmamasına benzer. Ayrıca özellikle şiir vb. edebî eserlerde bu tür mülhakların kolaylık sağlaması da bu tür bâbların kıyâsî kabul edilmesinin evlâ olduğunu göstermektedir.

Mülhak kelimenin manası ile ziyade edilen harfin çıkarılması durumunda kelimenin ifade ettiği mana arasında bazı münasebetlerin olduğu, mülhak bâblarda bazen mananın değişmeyip sadece mücerred kelimenin manasına mübâlağa kattığı gibi hususlar dikkat çekmektedir. Bu yönüyle de mülhak kelimelerin mezîd kelimelerle aynı özelliklere sahip olduğu gibi bir izlenim oluşmaktadır. Ayrıca bu durum ilk bakışta, ilhâkın temel felsefesinin bir kelimeyi kendisinden daha fazla harfe sahip olan başka bir kelimeye sırf şekil açısından benzetmek olduğu görüşünü nakzediyor gibi bir izlenime sebep olabilmektedir. Ancak mezîd bâblardaki ziyadenin mana ifade etme hususundaki sürekliliği (ittırâd) göz önünde bulundurulduğunda mülhak bâblardaki ziyadenin böyle bir özellik taşıması sebebiyle mezîd bâblardaki ziyadeden ayrı tutulması gerektiği görüşü öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akşehrî, Ali b. Osman er-Rûmî. *Telhîsu'l-Esâs* (Şurûhu metni'l-Binâ içerisinde). İstanbul: Şifa Yayınevi, 2014.
- Ayşe İbrahim el-Mehdî. *Zâhîretü'l-ilhâk fi's-sarfi'l-Arabî*. Sudan: Omdurman İslam Üniversitesi, Külliyyetü'l-Lüga el Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Binâu'l-ef'âl* (Mecmûatu's-sarf içinde). İstanbul: Şifa Yayınevi, 2011.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Mu'cemu's-Sihâh*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2012.
- Dunkûz (Dikgöz), Şemseddin Ahmed. *Şerhu'l-Merâh* (Şerhân alâ Merâhi'l-Ervâh içinde). Mısır: Şeriketu Mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1959.
- Durmuş, İsmail. "Vezin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/77-79. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*. thk. Receb Osman Muhammed. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998.
- Ebu'l-Fidâ, İmâduddîn İsmail b. Ali. *el-Kunnâş fi fenneyi'n-nahvi ve's-sarf*. thk. Riyâd b. Hasan. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2000.
- Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu's-Şâfiye*. thk. Muhammed Nûr el-Hasan v.dğr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975.
- Eşmûnî, Ali b. Muhammed. *Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*, thk. Muhammed İvaz. 15 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şeze'l-arf fi fenni's-sarf*. thk. Nasrullah Abdurrahman Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.
- İbn Akîl, Bahâuddin Abdullah. *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1980.
- İbn Cinnî, Osman. *el-Munsif*. b.y.: Daru lhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, 1954.
- İbn Cinnî, Osman. *el-Hasâis*. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, ts., 194.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'arîb*. thk. Mazin Mübarek-Muhammed Ali Hamdullah. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânu'l-Arab*. 15. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî, *Şerhu Katrin-nedâ ve belli's-sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2010), 312.
- İbn Kemâlpaşa, Şemseddin Ahmed. *el-Felâh fi şerhi'l-Merâh* (Dunkûz şerhiyle beraber Şerhân ale'l-Merâh kitabı içerisinde). Mısır: Şeriketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1959.

- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *eş-Şâfiye fi ilmeyi't-tasrif ve'l-hat*. thk. Salih Abdulazim eş-Şâir. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *eş-Şâfiye fi ilmi't-tasrif* (el-Vâfiye ile birlikte). thk. Hasan Ahmed el-Osman. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1995.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali. *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşerî*. thk. Emîl Bedî' Yakub. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*. byy: y.y., ts.
- Kabâve, Fahrüddin. *Tasrifü'l-esmâ ve'l-ef'âl*. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1988.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât*. thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısıri. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.
- Lübdî, Muhammed Semir Necib. *Mu'cemu'l-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfiyye*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1985.
- Maksûd* (Mecmûatu's-sarf içinde). İstanbul: Şifa Yayınevi, 2011.
- Mehdî, İbn Ali. *Ebniyetü'l-ilhâk fi's-Sihâh*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ, Külliyyetü'l-Lüga el Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Muhammed Said Salih. "Mefhûmu'l-ilhâk fi's-sarfi'l-Arabî". *Mecelletu Buhûsi Külliyyeti'l-Âdâb* 106/1 (Temmuz 2016), 320-321.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdulhalık Azîme. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid. *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.
- Nasır Hüseyin Ali. *es-Sıyeğu's-sülâsiyye*. Dimaşk: el-Matbaatu't-Teâvuniyye, 1989.
- Nâzıru'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdiddâim et-Teymî. *Temhîdü'l-kavâid bi şerhi teshîli'l-fevâid*, thk. Ali Muhammed Fahir v.dğr. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selam, 2007.
- Râci Esmer. *el-Mu'cemu'l-mufassal fi ilmi's-sarf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Râcihî Abduhu. *et-Tatbîku's-sarfi*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1999.
- Sabbân, Muhammed b. Ali. *Hâşiyetü's-Sabbân ala şerhi'l-Eşmûni ala Elfiyyeti'bni Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 3 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Fâiğ fi garibi'l-hadis*. thk. Ali Muhammed el-Becâvi-Muhammed Ebü'l-Fadl. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Marife, ts.